

PRACE GEOGRAFICZNE, zeszyt 106

Instytut Geografii UJ
Kraków 2000

Robert Faracik

ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE JAKO OBIEKTY ZAINTERESOWANIA TURYSTYCZNEGO NA PRZYKŁADZIE KRAKOWA I OKOLIC

Zarys treści: W artykule przedstawiono możliwości wykorzystania zabytków archeologicznych w turystyce na przykładzie Krakowa i okolic. Zwrócono szczególną uwagę na rolę, jaką mogą pełnić tego typu obiekty w życiu współczesnego człowieka, jako potencjalnego turysty. Wytypowano 39 najatrakcyjniejszych zabytków z obszaru byłego województwa krakowskiego, wśród których znalazły się m.in. grodziska oraz relikty innych założeń obronnych, jaskinie, cmentarzyska kurhanowe, kopce ziemne oraz romańskie obiekty sakralne.

Słowa kluczowe: zabytek, zabytek archeologiczny.

1. Wstęp

Wśród turystycznych walorów krajoznawczych zabytki archeologiczne stanowią specjalny rodzaj walorów antropogenicznych (Lijewski 1992). Analizując rolę elementów kultury w turystyce A. Kołodziejczyk (1979) zaszeregowała je do grupy przedmiotów i miejsc związanych z historią. Stanowią one specyficzny rodzaj obiektów, gdyż największym walorem jest ich reliktowy charakter. Wraz z obserwowanym w świecie wzrostem zainteresowania różnymi formami turystyki związanej z odwiedzaniem miejsc historycznych (szeroko rozumiane *heritage tourism*), wzrasta możliwość wykorzystania zabytków archeologicznych (jak i innych obiektów zabytkowych) w rozwoju turystyki w Polsce.

W niniejszym artykule przedstawiono wnioski z opracowania dotyczącego zabytków archeologicznych jako elementu atrakcyjności turystycznej obszaru byłego województwa krakowskiego (Faracik 1996). Przedmiotem badań są stanowiska archeologiczne z okresu od paleolitu górnego po koniec wczesnego średniowiecza, czyli połowę XIII wieku. Do grupy tej zaliczono także budowle romańskie, powstałe w wyżej wymienionych ramach czasowych. Badania terenowe objęły m.in. określenie stanu zachowania obiektów oraz ich atrakcyjność wizualną.

2. Zabytek archeologiczny jako materialny ślad istnienia

Termin „zabytek” nie jest jednoznacznie rozumiany w kręgach naukowych. Posługują się nim głównie historycy sztuki, ale jednoznaczne stwierdzenie, co ma on oznaczać, przysparza wiele kłopotów. Najogólniej zabytkiem jest każdy obiekt – tak ruchomy, jak i nieruchomy – interesujący z punktu widzenia archeologicznego, historycznego, estetycznego lub etnograficznego¹.

Odpowiedź na pytanie, czym jest zabytek archeologiczny, także nie jest łatwe. Termin ten należy rozumieć bardzo ogólnie. Za K. Jażdżewskim (1966) można stwierdzić, że zabytkiem archeologicznym jest „*to wszystko, co stanowi przedmiot zainteresowań i badań różnych dziedzin archeologii powszechnej, znanych pod umownymi nazwami archeologii pradziejowej oraz powiązanej z nią ściśle archeologii wczesnodziejowej (wstępu do archeologii historycznej), archeologii czasów w pełni historycznych [...]*”. Należy zaznaczyć, że zabytkami archeologicznymi są nie tylko przedmioty ruchome (np. broń, ozdoby, naczynia, celowo wydobyte surowce, półwytwory, monety, części ubioru, szczątki ludzkie itp.), ale także nieruchome, jak zamieszkane jaskinie i schroniska skalne, obozowiska, całe osady czy pojedyncze budowle, tak mieszkalne, jak i gospodarcze i sakralne, urządzenia komunikacyjne itp. Zabytkami są także warstwy i wypełniska kulturowe oraz przestrzenne relacje wzajemne, pionowe i poziome, wyżej wymienionych obiektów. Zaliczyć do nich należy także obiekty przyrodnicze związane z działalnością człowieka pradziejowego (Jażdżewski 1966).

O obiekcie zabytkowym jako walorze krajoznawczym (turystycznym) decyduje przede wszystkim fakt jego istnienia, a co za tym idzie – materialne ślady działalności ludzkiej. Należy stwierdzić, że na postrzeganie zabytków jako obiektów zainteresowania turystycznego w dużej mierze mają wpływ wartości przypisywane im przez człowieka. Przy ich analizie można posłużyć się poglądami W. Frodla (1966), które wyrosły na gruncie szkoły A. Riegla². Według Frodla zabytki posiadają trzy rodzaje wartości: historyczną, artystyczną oraz użytkową.

Na wartość historyczną składają się te komponenty, które odwołują się do pierwotnego kształtu zabytku jako dzieła człowieka. Wyróżnić tutaj można wartość naukową zabytku jako przedmiotu badań dla różnych dyscyplin naukowych oraz szeroko rozumianą wartość emocjonalną. Podczas gdy pierwsza dystynkcja odnosi się do tego, czym zabytek był w momencie powstawania, druga dotyczy odczuć człowieka w stosunku do zabytku, jako elementu zastanego w obecnym kształcie. Wartość emocjonalna może być rozumiana w trojaki sposób. Po pierwsze, jako bodziec wywołujący świadomość historii, będąc tym samym ważnym źródłem tradycji kulturalnej, poprzez m.in. skojarzenia łączące się np. z umiejscowieniem zabytku,

¹ Według F. Kanclerza (1972) za zabytek można także uważać zachowane przejawy życia duchowego w formie niematerialnej, jak pieśni, tańce, obrzędy, zwyczaje, itp.

² Teoria Aloisa Riegla opublikowana została w 1903 roku w pracy pt. „Der moderne Denkmalkultus, sein Wesen und seine Entstehung”. W Polsce teorię tę przybliżył m.in. Ksawery Piwocki (1970), a obszerne fragmenty tłumaczenia tego dzieła zawarte są także w pracy Edmunda Małachowicza (1982).

ze związanymi z nim osobami, z kolejnymi jego losami itp. Po drugie, emocje wywołane mogą być przez sam fakt śladów starości widocznych w zabytku, określających dzisiejszy jego wygląd. Po trzecie, wartość historyczno-emocjonalna może być nasiloną w takim stopniu, że zabytek przyjmuje charakter symbolu.

Rozważając wartość artystyczną, należy mieć na uwadze zabytek jako dzieło sztuki, choć nie należy utożsamiać tych pojęć ze sobą. Oddziaływanie tej wartości na człowieka odbywa się poprzez dzieło samo w sobie, i nie wiedza ani proces myślowy (jak to jest w przypadku wartości historycznej) ma tu decydujące znaczenie. Frodl (1966) wyróżnił trzy komponenty składające się na pojęcie wartości artystycznej. Pierwszą jest wartość historyczno-artystyczna obiektu jako wartość dokumentalna, będąca głównym źródłem zainteresowania historii sztuki, ale także i innych dziedzin, m.in. archeologii. Drugim komponentem jest jakość artystyczna (w tym estetyczna) rozpatrywana jako jakość absolutna, nie podlegająca żadnym zmianom (tzn. jeśli dzieło sztuki reprezentujące styl danej epoki nie odpowiada gustom artystycznym innej epoki, wcale nie umniejsza to jego wartości jako dzieła sztuki). Trzecią formą oddziaływania jest oddziaływanie artystyczne (estetyczne), wynikające z samej istoty dzieła (zamierzeń autora) i zależne od czynników znajdujących się poza dziełem jako tworem człowieka, np. związane z malowniczością zabytku.

Wartość użytkowa występuje niezależnie od omówionych wyżej wartości, gdyż wiele zabytków, głównie architektury, posiada także wartość praktyczną. Wszystkie budowle zostały bowiem wzniesione w konkretnym celu. Część z nich celowi temu służy po dzień dzisiejszy, jeśli nie, można znaleźć im nową funkcję. Używa się często pojęcia zabytki „martwe” i „żywe”, przy czym im większa jest użytkowa wartość obiektu, tym łatwiej go utrzymać. Należy zaznaczyć, że obecnie nowoczesna turystyka oraz szeroko rozwinięte zainteresowania kulturalne powodują, że często zabytki „martwe” przeistaczają się w obiekty o wartości użytkowej.

Przytoczona wyżej teoria W. Frodla dotyczy się przede wszystkim problemów konserwatorskich związanych z historią sztuki, a szczególnie z historią architektury. Nie umniejsza to jednak jej znaczenia w przypadku zabytków archeologicznych. Na plan dalszy schodzi jednak wówczas tradycyjnie rozumiana estetyka, gdyż zabytek archeologiczny nie jest z reguły rozpatrywany jako dzieło sztuki czy też zabytek architektury, ale przede wszystkim jest to obiekt, na którym skupiają się zainteresowania naukowców. Nie należy jednak zapominać, że wszystkie te obiekty, będąc niemymi świadkami przeszłości, reprezentują zbiór wartości estetycznych reprezentatywnych dla ówczesnej epoki – jej twórców i odbiorców. Nie dewaluuje to wcale ich ogromnej wartości artystycznej, estetycznej czy technicznej.

Należy z całą stanowczością stwierdzić, że jednym z najważniejszych przekazów, jakich dostarczają nam zabytki archeologiczne, jest świadectwo przeszłości. Pozwalają na poznanie społeczeństw dawnych epok i praw nimi rządzących. Uświadamiają współczesnemu człowiekowi, że dawne społeczności, mimo że inne od współczesnych, nie były bynajmniej prymitywne, że niski poziom techniczny nie był równoznaczny z brakiem kultury duchowej, a co za tym idzie – przejawów sztuki.

Rzeczą niewątpliwą jest, że obecnie każdy człowiek spotyka się w życiu prywatnym z różnymi formami turystyki, a każda z nich w mniejszym lub większym

stopniu tyczy się także obiektów zabytkowych. Obiekty te same w sobie mogą być celem turystycznym, ale mogą one także stanowić element krajobrazu kulturowego, tworząc grupę tzw. zabytków „spotykanych po drodze”. Dlatego należy tu podkreślić ogromną rolę, jaką właśnie turystyka spełnia w przekazywaniu i poznawaniu różnorodnych treści kulturowych, które zawarte są w szeroko rozumianych zabytkach jako obiektach krajoznawczych. Tak rozumując, turystyka jest rodzajem nośnika przekazywanych człowiekowi-turystyce wartości.

3. Zabytki archeologiczne Krakowa i okolic jako obiekty zainteresowania turystycznego

Analizując przydatność różnych rodzajów zabytków archeologicznych dla turystyki, J. Rajces (1975) dokonał ich klasyfikacji, wyróżniając trzy grupy:

- A – obiekty zrekonstruowane w całości lub części, zorganizowane w formie rezerwatów archeologicznych, a także obiekty nie będące rezerwatami, ale posiadające ekspozycję muzealną w miejscu wykopalisk,
- B – obiekty posiadające szczególne walory krajobrazowe, wyraźnie widoczne na powierzchni ziemi,
- C – obiekty nie zagospodarowane turystycznie, które są prawie niewidoczne na powierzchni ziemi.

Do osobnej grupy zaliczył obiekty współistniejące z zabytkami architektury w zabytkowych częściach miast, jak np. fragmenty fundamentów i murów wcześniejszych budowli.

Podczas badań terenowych, które swym zasięgiem objęły obszar byłego województwa miejskiego krakowskiego, dokonano analizy przydatności dla turystyki zabytków archeologicznych, powstałych od czasów najdawniejszych po koniec wczesnego średniowiecza, czyli do połowy XIII wieku. Za główne kryterium przyjęto atrakcyjność wizualną, wyrażającą się stanem zachowania obiektu na powierzchni. Pod uwagę brano także rolę, jaką obiekty te pełniły w pradziejach i czasach historycznych, oraz doniosłość odkryć dokonanych podczas badań. Dzięki temu wytypowano 39 obiektów, co obrazuje poniższa tabela:

Do specjalnej grupy należy zaliczyć istniejące na tym terenie jednostki muzealne, skupiające w swych zbiorach zabytki ruchome. Należą do nich:

- Muzeum Archeologiczne w Krakowie (wraz ze swoimi oddziałami, m.in. wystawą w podziemiach kościoła pw. św. Wojciecha),
- Muzeum im. W. Szafera w Ojcowie,
- Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce (ekspozycje w Zamku Żupnym oraz komorach kopalni soli),
- Muzeum Regionalne PTTK w Dobczycach,
- Muzeum Regionalne PTTK i UG w Iwanowicach,
- ekspozycja w stacji badawczej Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Igołomii.

Szczególnej grupę wśród zabytków archeologicznych stanowią jaskinie i schroniska skalne, w których stwierdzono ślady osadnictwa pradziejowego i wczesnośredniowiecznego. Na badanym obszarze zinwentaryzowano w sumie 78

Tab. 1. Główne zabytki archeologiczne Krakowa i okolic.

Tab. 1. Major archaeological monuments of Cracow and its environs.

Miejscowość, gmina	Obiekt
Będkowice, gm. Wielka Wieś	grodzisko
Biały Kościół, gm. Wielka Wieś	relikty zamku
Biskupice, gm. Biskupice	grodzisko
Czatkowice, gm. Krzeszowice	domniemane grodzisko
Damice, gm. Iwanowice	grodzisko
Dziekanowice, gm. Dobczyce	kościół parafialny pw. św. św. Małgorzaty i Mikołaja
Grodzisko, gm. Skąpa	relikty założenia obronnego
Igołomia-Zofipole, gm. Igołomia-Wawrzeńczyce	ośrodek produkcji garncarskiej-dawny rezerwat archeologiczny
Jawczyce, gm. Biskupice Wiatowice, gm. Gdów	cmentarzisko kurhanowe
Jerzmanowice, gm. Jerzmanowice-Przebinia	Jaskinia Nietoperzowa
Komatka, gm. Dobczyce	cmentarzisko kurhanowe
Kościelec, gm. Proszowice	kościół parafialny pw. św. Wojciecha
Kraków	Wawel-ekspozycja „Wawel zaginiony” Wawel-podziemia katedry Kościół pw. św. Wojciecha oraz jego podziemia -ekspozycja „Dzieje Rynku Krakowskiego” kopiec Kraka kopiec Wandy Tyniec-grodzisko na wzgórzu Grodzisko Tyniec-Góra Klasztorna kościół pw. św. Benedykta kościół Najświętszego Salwatora Kościół pw. św. Andrzeja
Maszyce, gm. Skąpa	Jaskinia Maszycka
Mników, gm. Liszki	grodzisko
Ojców, gm. Skąpa	Jaskinia Ciemna-Oborzysko Wielkie grodzisko na wzgórzu Okopy
Piekary, gm. Liszki	grodzisko na Fudalowej Skale
Poznachowice Górne, gm. Raciechowice	grodzisko na wzgórzu Grodzisko grodzisko na wzgórzu Klasztorzysko domniemany ośrodek kultu pogańskiego pod Diabelskim Kamieniem
Prandocin, gm. Słomniki	kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela
Sułoszowa, gm. Sułoszowa	relikty zamku
Trzebieńce, gm. Gołcza	grodzisko
Wierzchowie, gm. Wielka Wieś	Jaskinia Wierzchowska Górna Jaskinia Mamutowa
Wrocimowice, gm. Radziemice	relikty zamku
Wysocice, gm. Gołcza	kościół parafialny pw. św. Mikołaja
Zagórowa, gm. Trzyciąż	grodzisko
Żębocin, gm. Proszowice	kościół parafialny pw. św. Małgorzaty

tego typu obiektów (Rook 1980; Szelerewicz, Górny 1986), z czego 5 znalazło się wśród wytypowanych wyżej 39 zabytków.

Do najatrakcyjniejszych obiektów (grupa „A” wg klasyfikacji Rajcesa) zaliczyć należy wystawę „Wawel zaginiony” oraz podziemia kościoła św. Wojciecha w Rynku Głównym w Krakowie, które ze względu na sposób ekspozycji można zaliczyć do grupy rezerwatów archeologicznych. Wyróżnia się pod tym względem także Jaskinia Wierchowska Górna, gdzie oprócz stałej trasy przygotowanej do obsługi turystów, zlokalizowano ekspozycję, ilustrującą m.in zamieszkiwanie tu człowieka w czasach prahistorycznych. Należy zaznaczyć, że występujący nadal w literaturze przedmiotu rezerwat archeologiczny w Igołomii-Zofipolu nie spełnia już warunków stawianych tego typu obiektom, gdyż w wyniku braku środków finansowych oraz nieuregulowanego stanu własnościowego, znajduje się w stanie mocno zdewastowanym.

Wszystkie wytypowane wyżej obiekty leżą w stosunkowo niewielkiej odległości od centrum Krakowa; jadąc samochodem można do najbliższych z nich dotrzeć w ciągu około 50 minut. Wszystkie miejscowości, na terenie których są one zlokalizowane, posiadają bezpośrednie połączenia komunikacyjne z Krakowem (PKS, MPK, komunikacja prywatna). Na uwagę zasługuje fakt, iż część badanych obiektów archeologicznych znajduje się na trasie wytyczonych szlaków turystycznych lub w bezpośrednim ich sąsiedztwie. Do grupy tej należą (poza obiektami zlokalizowanymi na terenie Krakowa): grodzisko w Będkowicach, reliktów zamku w Białym Kościele, domniemane grodzisko w Czatkowicach, kościół w Dziekanowicach, Jaskinia Nietoperzowa w Jerzmanowicach, cmentarzysko kurhanowe w Kornatce, oba obiekty w Tyńcu, grodzisko w Mnikowie, trzy obiekty w Poznachowicach Górnych, kościół w Prandocinie, Jaskinia Mamutowa i Wierchowska Górna w Wierchowiu, reliktów zamku we Wrocimowicach oraz obiekty na terenie Ojcowskiego Parku Narodowego (z wyjątkiem Jaskini Maszyckiej, która leży poza szlakami turystycznymi, a zwiedzanie jej odbywać się może jedynie za zgodą dyrekcji OPN).

Niewątpliwie w promocji tej grupy zabytków doniosłą rolę odgrywa strona informacyjna. Niestety, nawet spośród obiektów znajdujących się na szlakach turystycznych tylko nieliczne zaopatrzone są w tablice informacyjne, co powoduje, że są one często pomijane podczas wędrowek turystycznych. Jedynie wystawa „Wawel zaginiony”, podziemia katedry wawelskiej, podziemia kościoła św. Wojciecha w Rynku Głównym oraz Jaskinia Wierchowska Górna posiadają dobrze rozwiniętą stronę informacyjną, gdyż wzbogacone są o ekspozycje muzealne. Poza tym dwa obiekty, tj. Jaskinia Ciemna i grodzisko Okopy w Ojcowie, znajdują się na trasie ścieżki dydaktycznej wytyczonej przez Dyрекję OPN, dzięki czemu zaopatrzone są w tablice informacyjne³. Pod tym względem w znacznie lepszej sytuacji są romańskie kościoły.

³ Druga ścieżka dydaktyczna wytyczona przez Dyрекję OPN prowadzi na Chełmową Górę, do Jaskini Łokietka.

Należy zauważyć, że obiekty znajdujące się na terenie obszarów chronionych, zwłaszcza Ojcowskiego Parku Narodowego, są znacznie lepiej oznaczone i spopularyzowane niż obiekty leżące poza granicami stref ochronnych⁴.

Osobną kwestię stanowi popularyzacja tych obiektów w literaturze. W przewodnikach turystycznych często informacja o nich zamyka się w lakonicznych stwierdzeniach, że takie obiekty istnieją, ale nie podaje się trasy dojścia do nich. W tym względzie pomocne okazują się publikacje katalogowe, jak prace G. Leńczyka (1983), J. Marszałka (1993) czy S. Kołodziejskiego (1994), zawierające szczegółową ich lokalizację oraz krótki opis dziejów. Na mapach turystycznych regionu, z wyjątkiem grodziska na wzgórzu Klasztorzysko w Poznachowicach Górnych, znajdują się wszystkie pozostałe obiekty, nawet te niedawno odkryte, jak relikty zamku Henryka Brodatego w Sułoszowej czy zamku w Białym Kościele.

4. Zakończenie

Mimo swych stosunkowo niewielkich rozmiarów, teren byłego województwa krakowskiego jest wyjątkowo bogaty w obiekty archeologiczne. Z powodzeniem mogłyby one grać doniosłą rolę w turystyce i rekreacji na tym terenie, gdyż ich liczba (39) i zróżnicowanie (grodziska, cmentarzyska kurhanowe, kopce, jaskinie, świątynie i in.) sprawiają, że mogą być postrzegane jako atrakcyjny komponent środowiska przyrodniczego i kulturowego regionu.

Aby zabytki te mogły jednak pełnić funkcje turystyczne w szerszym niż dotąd zakresie, należałoby znacznie poprawić stronę informacyjną tych obiektów. Konieczne jest zaopatrzenie ich w tablice informacyjne, które w przystępny i przynajmniej skrócony sposób przybliżyłyby historię i przeznaczenie danego obiektu.

Szerzej mogłyby być także wykorzystywane w procesie kształcenia dzieci i młodzieży, gdyż taka, a nie inna, ich forma pozwala na bezpośrednie spotkanie z dziejami tych ziem, a dzięki ich słabo widocznym reliktom, turysta (uczeń) może kształtować umiejętność obserwacji oraz wyciągania wniosków. Mogą one zatem pełnić także znaczącą rolę w procesie samokształcenia turystów, na co zwracał uwagę m.in. L. Tuross (1984, 1990). Poza intensyfikacją badań nad poszerzaniem spektrum zainteresowań turystycznych człowieka oraz nad informacyjną i dokumentacyjną stroną zagadnień szeroko rozumianych atrakcji turystycznych, niewątpliwie nasilić należy badania nad filozoficznymi, psychologicznymi, pedagogicznymi i etycznymi aspektami uprawiania turystyki, gdyż właśnie aktywność turystyczna stanowi obecnie jeden z najwyraźniej zaznaczających się przejawów współczesności.

Należy nadmienić, iż w niniejszym opracowaniu, ze względu na przyjęte kryteria doboru, znalazły się jedynie obiekty dobrze widoczne na powierzchni ziemi. Nie znaczy to jednak, że pozostałe zabytki archeologiczne nie zasługują na uwagę. Liczne znaczące dla nauki stanowiska mogą być także obiektami zainteresowania turystów.

⁴ Odnalezienie w terenie np. grodziska w Biskupicach jest trudne, a kurhanów w Kornatce może okazać się nawet niemożliwe.

Wymienić tu można m.in. Sąspów, Wołowice czy Brzoskwinię, jako znaczące ośrodki krzemieniarstwa, czy też stanowiska w Krakowie przy ul. Spadzistej (osada paleolitycznych łowców mamutów) i w Sidzinie (wczesnośredniowieczny kompleks urządzeń solowarskich). Nie można pominąć także obszarów osadnictwa neolitycznego i późniejszego nad Rabą (okolice Łęzkowic i Targowiska), Szreniawą (na całej jej długości) oraz na terasie wiślanej, w rejonie Nowej Huty (Mogiła, Pleszów, Wyciąże, Cło), Igołomii, Wawrzeńczyc i Złotnik.

Literatura

- Faracik R., 1996, *Zabytki archeologiczne jako element atrakcyjności turystycznej województwa miejskiego krakowskiego*, maszynopis pracy magisterskiej, IG UJ, Kraków.
- Frodl W., 1966, *Pojęcia i kryteria wartościowania zabytków i ich oddziaływanie na problematykę konserwatorską*, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Seria B, XIII.
- Jażdżewski K., 1966, *Ochrona zabytków archeologicznych. Zarys historyczny*, Warszawa.
- Kanclerz F., 1972, *Rola zabytków w turystyce*, Ziemia.
- Kołodziejczyk A., 1979, *Rola elementów kultury w turystyce*, Warszawa.
- Kołodziejcki S., 1994, *Średniowieczne rezydencje możnowładztwa na terenie województwa krakowskiego*, Kraków.
- Leńczyk G., 1983, *Katalog grodzisk i zamczysk z terenu Małopolski*, Kraków.
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 1992, *Geografia turystyki Polski*, Warszawa.
- Małachowicz E., 1982, *Ochrona środowiska kulturowego*, 2, Warszawa.
- Marszałek J., 1993, *Katalog grodzisk i zamczysk w Karpatach*, Warszawa.
- Piwocki K., 1970, *Pierwsza nowoczesna teoria sztuki. Poglądy Aloisa Riegla*, Warszawa.
- Rajces J., 1975, *Zabytki archeologiczne jako walor krajoznawczy*, Biuletyn Informacyjny, Instytut Turystyki, 1 (19).
- Rook E., 1980, *Osadnictwo neolityczne w jaskiniach Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, Materiały Archeologiczne, XX.
- Szelerewicz M., Górny A., 1986, *Jaskinie Wyżyny Krakowsko-Wieluńskiej*, Warszawa.
- Turos L., 1984, *Turystyka a samokształcenie*, Siedlce.
- Turos L., 1990, *Turystyka edukacyjna*, Siedlce.

Archaeological monuments as tourist destinations. The case of Cracow and its environs

Summary

The term *historical monument* has acquired numerous different meanings. It is understood in this paper as an object that is interesting from an archaeological, historical, aesthetic or ethnographical point of view. The important point is that the monument's physical existence, and therefore its property of being a material trace of human activity, turns it into an appealing scenic element. It is the relict nature of archaeological monuments which is their most attractive feature. Their traditional aesthetic qualities are less important due to the fact that they are mainly objects of research.

The sites of the highest significance for tourism are either those which have been partly or entirely reconstructed, arranged as archaeological reserves or those featuring a museum or an exhibition at the site of excavation. Tourists may also be drawn to other types of site, particularly those visible on the surface and with outstanding landscape qualities.

The adoption of the visual appeal, as evinced by the state of preservation and the significance of the discoveries realised during archaeological research, form the criteria of selection resulting in the choice of the 39 most attractive archaeological sites, dating up to mid 13th century within the former Krakow voivodeship. These include 16 diverse remains of fortresses, 5 caves, 2 grave-mound cemeteries, 2 earth mounds and 12 Romanesque-style religious structures (including two in the form of fragmentary relics). The two most attractive sites are the 'Lost Wawel' exhibition and the cellars of St. Adalbert's church, each constituting an archaeological reserve. Another outstanding site is the cave of Wierchowska Górna featuring a small exhibition alongside the permanent tourist route. It should be noted that most of the selected sites are located on marked tourist paths and that all the localities containing these sites have direct transport connections with Cracow. Very few of the sites, however, are equipped with information boards.

Although small in size, the area is exceptionally rich in archaeological monuments. These might play a significant role in tourism and the leisure attractions of the area because of their number and their variety, and might be perceived as an attractive feature of the natural and cultural environment.

Robert Faracik
Zakład Geografii Turyzmu
Instytut Geografii UJ
Kraków